

Historie ghetta Terezín

HISTORIE TEREZÍNSKÉHO GHETTA (*Ludmila Chládková*)

Cesta ke zřízení ghetta v Terezíně

Pronásledování Židů zahájili němečtí nacisté bezprostředně po uchopení moci. Hitlerova NSDAP od počátku své existence rozdmýchávala antisemitistické vášně, neboť úhelným kamenem nacistické ideologie byl rasismus, zaměřený v první řadě proti Židům. Zločinné norimberské zákony, vydané v roce 1935, určovaly mimo jiné dvojí druh občanství, což znamenalo kodifikování nerovnosti občanů v tzv. třetí říši a jejich rozdělení na kategorie. Říšským občanem s veškerými politickými právy se mohl stát pouze příslušník německé krve, tedy nikoliv Žid. V zákonech bylo přesně vymezeno, kdo má být považován za Žida. Zakazovaly též uzavírat manželství s příslušníky jiné rasy. Nacistické „právo“ tak vytvářelo základ pro další protizidovská opatření, jež měla Židy nejprve společensky zcela izolovat a v dalším vývoji vytvořit podmínky pro jejich úplné vyhlazení. Pronásledování Židů se v době války přeneslo i do dalších evropských zemí, postupně uchvácených hitlerovským Německem.

Krátce po 15. březnu 1939, kdy německá vojska okupovala Čechy a Moravu a byl vyhlášen tzv. protektorát, nastalo i pro jeho obyvatele období nesmírného útlaku a perzekuce. Židé měli přinést oběti největší. Byla prováděna přesná registrace občanů označených za Židy, zajišťován a zabavován jejich majetek. Byli zbaveni jakékoliv ochrany a postupně deptáni desítkami různých nařízení a zákonů. Přísně se omezoval jejich styk s nežidovským obyvatelstvem, židovské děti byly vyloučeny ze škol a dospělí museli opustit svá dosavadní zaměstnání. Platil pro ně zákaz návštěv divadel, kin, restaurací, používání dopravních prostředků, vstupu do parků apod. Židé směli nakupovat jen v určených obchodech a ve stanovenou dobu, řada potravin i jiných výrobků jim nesměla být prodána. Od září 1941 museli všichni Židé v protektorátě nosit na veřejnosti žlutou Davidovu hvězdu. Od ponížení, ožebračení, přes izolaci ve vyhrazených místech měla jejich cesta vést až k úplnému zničení. Nacisté ji nazvali Endlösung (konečné řešení). Smysl tohoto slova měl však zůstat veřejnosti utajen.

Vznik židovského ghetta v Terezíně byl součástí plánu zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha, jenž předpokládal nejprve izolovat Židy od ostatního obyvatelstva, pak je soustředit do větších uzavřených celků a postupně je přemístit do východních prostorů ke konečné likvidaci. Terezín měl sehrát roli sběrného tábora protektorátních Židů a přestupní stanice před jejich dalším odsunem do vyhlazovacích táborů umístěných především v Polsku, jejichž kapacita nebyla tehdy ještě dostatečná. Zanedlouho začal plnit tuto funkci i v případě židovských vězňů z dalších zemí okupovaných nacisty.

Samotné místo bylo vybráno z několika důvodů. Pevnostní město obklopené mohutnými hradbami, které zaručovaly snadnou ostrahu, mělo řadu kasárenských objektů, do nichž se dalo umístit velké množství osob. Výhodná byla i blízkost železniční trati Praha – Ústí nad Labem (nejbližší železniční zastávka Bohušovice byla od Terezína vzdálena cca 2,5 km). Velký význam měla rovněž existence policejní věznice v Malé pevnosti, kde sloužila strážní jednotka složená z příslušníků SS, již bylo možno v případě potřeby rychle povolát, stejně jako další jednotky SS, umístěné v blízkých Litoměřicích.

Transporty do Terezína

Dne 24. listopadu 1941 přijel do Terezína první transport z Prahy – tzv. Aufbaukommando, jehož 342 mužů mělo za úkol připravit město pro příjem velkého počtu vězňů. K ubytování jim sloužily bývalé dělostřelecké kasárny přejmenované na Sudetské, ale „zprovoznit“ se v krátké době mělo i dalších 10 kasárenských objektů, v té době již německou armádou uvolněných. Znamenalo to vybavit obytné místnosti několikapatrovými lůžky, opravit a zařídit stávající vojenské kuchyně apod.

V krátké době bylo do Terezína deportováno přes 7 000 osob z největších měst protektorátu – Prahy a Brna. Ženy s dětmi do 12 let musely být na příkaz esesáckého velitele tábora odděleny a umístěny zvlášť. Styk rodinných příslušníků byl zakázán, platil rovněž zákaz styku s civilním obyvatelstvem. Terezín byl tehdy ještě normálně obydleným městem.

Od počátku roku 1942 přicházely do města pravidelně masové transporty Židů z různých měst Čech a Moravy. Počet obyvatel ghetta se rychle zvyšoval. Z území tehdejšího protektorátu bylo do Terezína deportováno na 74 000 Židů. Jen 26 000 se podařilo deportaci uniknout tím, že se vystěhovaly.

V době, kdy již probíhaly deportace českých Židů do Terezína, byl v Říšském hlavním bezpečnostním úřadě (RSHA) v Berlíně plán „konečného řešení“ židovské otázky rozpracován do konkrétní podoby. Na poradě vysokých říšských funkcionářů 20. ledna 1942 ve Wannsee byl způsob realizace „konečného řešení“ projednán a určen jeho definitivní postup. Bylo rozhodnuto vyhlásit Terezín za „ghetto pro staré“. Židé nad 65 let, dále osoby prominentní, držitelé vysokých vyznamenání a váleční poškozcenci z 1. světové války měli v terezínském ghettu zůstat trvale, čímž by pomohli zastříti skutečný cíl a rozsah „konečného řešení“.

Se změnou role Terezína začaly proto od poloviny roku 1942 přijíždět i transporty Židů z říše a ze zemí s německou okupační správou. Z Německa to bylo na 43 000 osob, z Rakouska přes 15 000, v dalších letech sem byli dopraveni Židé z Nizozemska – 5000 a Dánska – 466 osob. V posledních válečných měsících přibýlo transporty ze Slovenska 1500 a z Maďarska asi 1000 občanů židovského původu. V samém závěru války pak do Terezína v evakuačních transportech přijelo přes 15 000 vězňů z likvidovaných koncentračních táborů. Celkem tak terezínským ghetttem prošlo více než 155 000 vězňů.

Veškerou vystěhovaleckou agendu i transporty řídila v protektorátě Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze (Zentralstelle für jüdische Auswanderung); registraci osob a přesné seznamy jmen pro jednotlivé transporty museli vyhotovovat sami pracovníci židovské náboženské obce. Jednotlivými transporty přijíždělo zpravidla tisíc lidí. Předpis pro ně stanovil maximální váhu zavazadel 50 kilogramů na osobu. Při kontrolách prováděných po příjezdu do Terezína jim často bývala část tohoto jediného majetku stejně zabavena.

Řízení a ostraha

Z rozhodnutí Ústředny byla prostřednictvím pražské židovské náboženské obce ještě před odjezdem do Terezína ustavena židovská rada starších – Ältestenrat, což mělo budít zdání, že si toto město budou Židé spravovat sami. Radě starších bylo dovoleno starat se o vnitřní záležitosti tábora a jeho chod, musela však plnit veškeré příkazy a pokyny komandantury SS. Příkazy vydávala komandantura ústně a vězňům je sdělovala židovská samospráva prostřednictvím denních rozkazů. Esesáckými veliteli ghetta byli postupně Siegfried Seidl, Anton Burger a Karl Rahm.

Ve funkci židovského staršího - judenältestera se vystřídali tři představitelé židovských vězňů : Jakob Edelstein, dr. Paul Eppstein a dr. Benjamin Murelstein. Členy rady starších se stali i vedoucí základních oddělení samosprávy, řídicích prakticky veškerou činnost ghetta. Vedle ústředního sekretariátu to byla oddělení : administrativní (evidence vězňů, statistika, doprava aj.); hospodářské (pracovní nasazení, sklady, zajišťování výživy, praní prádla, hubení hmyzu, výroba, hospodaření s prostory); finanční (veškeré účetnictví); technické (zásobování vodou, a elektřinou, projektování, provádění staveb, údržba, požární ochrana aj.); zdravotní a sociální péče (zdravotnická zařízení, domovy pro mládež, starobince, pohřbívání aj.)

Časem se stala zvláštními odděleními tzv. pracovní ústředí, oddělení péče o mládež a oddělení pro využití volného času.

Terezínský tábor střežil zvláštní oddíl protektorátního četnictva v počtu asi 150 mužů. Na rozdíl od příslušníků SS se většina četníků chovala k vězňům slušně a podle možnosti jim pomáhala. Nepočtené výjimky představovali především jejich velící důstojníci. Disciplínu a pořádek v přeplněném táboře pomáhala udržovat neozbrojená stráž ghetta, organizovaná ze samotných vězňů.

Ubytování

Vězni obývali jak velké kasárenské budovy, tak ostatní domy ve městě, včetně púd, sklepů a dvorů. Muži, ženy i děti žili v táboře odděleně ve velkých ubikacích, kde měli jen to nejnnutnější vybavení – třípatrové postele, stůl, poličky a věšáky na osobní věci. Lidé v nich postrádali jakékoliv soukromí. Jen minimum prominentních rodin mohlo žít v Terezíně pohromadě.

Společné místnosti byly nesmírně přeplněné. V sálech kasáren, kde byla umístěna převážná část vězňů, se tísnilo pohromadě 100 až 400 osob, pro nově příchozí často zbývaly jen pudy, kde se nedalo topit, nebyla tam voda ani nejnnutnější hygienické zařízení. Vězně sužoval obtížný hmyz, vši, štěnice, proti kterým se vedl neustálý boj. Nejvíce byli touto situací ořeseni právě staří Židé z říše, kteří jeli do Terezína v přesvědčení, že jedou do lázeňského města, které jim Hitler daroval na dožití. V rukou drželi smlouvy o zakoupení místa v domově pro staré, kde měli mít zajištěnou stravu, byt, lékařské ošetření a další služby. Jejich zavazadla proto obsahovala nepraktické oblečení, upomínkové předměty a naopak důležité věci jim chyběly. Marně se dovolávali svého domnělého práva. Stali se tou nejubožejší skupinou vězňů a rychle umírali. V terezínském ghettu bylo soustředěno najednou 30 000 až 40 000 osob, kolísání způsobovaly transportní vlny, v nichž vězni do Terezína přijížděli, nebo jej naopak opouštěli. Nejvyšší počet byl zaznamenán 18. září 1942 – 58 497 osob. Pro porovnání – před válkou se pohyboval počet obyvatel města včetně vojáků okolo 7000.

Táborový režim

Terezínští vězni se museli podrobit řadě nejrůznějších zákazů a příkazů, od malicherných až po ty, které je těžce poškozovaly a omezovaly. Již při příjezdu do ghetta se museli všichni nejprve soustředit ve vyhrazeném místě – tzv. šlojsce (od německého die Schleuse – propust) – a podrobit se kontrole, při níž esesáci a jimi pověřené osoby hledali zakázané věci. Ty jim byly odebrány. Hned na počátku byl vydán zákaz chůze po chodnících, vlastnit cenné předměty, hudební nástroje či fotoaparáty. Bylo nařízeno uctivě pozdravit každého nositele uniformy. Po celou

dobu také platil zákaz vlastnit cigarety, zapalovače a „civilní“ peníze. V některých obdobích se nesmělo vycházet mimo ubikace, svítit, pořádat kulturní představení nebo odesílat či přijímat korespondenci. Počátkem roku 1942 bylo z příkazu nacistické komandantury oběšeno 16 vězňů, kteří navzdory zákazu z Terezína ilegálně odeslali dopisy. Účelem těchto poprav bylo ostatní vězně zastrašit a vyvolat v ghettu atmosféru strachu a rezignace. Později se již „přestupky“ proti táborovému řádu neřešily tímto drastickým způsobem přímo na území ghetta. Lehčí provinění (zcizení potravin, porušení doby vycházení apod.) trestal soud ghetta, který určoval výši trestu, respektive počet dní, jež musela obviněná osoba strávit v táborovém vězení. Po odpykání trestu bývali pak odsouzení zpravidla zařazeni do transportu na Východ (tzv. weisung) a tam likvidováni. Častěji však byli provinilci posíláni do Malé pevnosti, která se pro židovské vězně rovnala vyhlazovacímu táboru, nebo potrestání přímým zařazením do nejbližšího transportu.

Strava

Jídla byl v Terezíně vždy nedostatek. Příděly potravin nemohly stačit při těžké fyzické práci, kterou tu bylo třeba vykonávat. Jednotvárná a nehodnotná strava bez potřebných vitamínů způsobovala, že vězni ztráceli až třetinu své váhy, byli unavení a snáze podléhali nejrůznějším nemocem. Nejvíce trpěli hladem staří nepracující vězňové, jejichž dávky jídla byly nejmenší. U výdeje jídla a kuchyní čekali, zda nezbude alespoň polévka na přídavek, na hromadách s odpadky vybírali zbytky často již zkaženého a nechutného pokrmu. Šťastný byl ten, kdo mohl obdržet balíček. Bohužel s postupující válkou zůstávalo na svobodě stále méně osob, na něž se mohli terezínští vězni s prosbou o pomoc obrátit.

Pracovní nasazení

V terezínském táboře byla práce povinností a vyjma starých a nemocných vězňů byli zaměstnáni všichni od 14 let věku. Práce skýtala někdy určité výhody, například hodnotnější příděly jídla a v některých případech i ochranu před transporty na Východ. Ochrana se týkala především osob zaměstnaných v některých oborech důležitých pro výrobu a chod ghetta a vztahovala se i na jejich nejbližší rodinné příslušníky. Nacistická komandantura však tuto možnost setrvání v ghettu neustále pozměňovala a omezovala, až se přestala uplatňovat vůbec.

Část pracovních sil byla využívána pro válečně důležitou výrobu. Jednalo se o nasazení v dílnách pro zpracování dřeva, na štěpení slídy, ve správkárnách vojenských uniforem či v tzv. kistenprodukcí, jež představovala montáž dřevěných beden, do nichž pak vězni kompletovali a balili speciální zařízení pro vojenské automobily. Terezínští vězni museli vybudovat základní hygienická zařízení, rozšířit vodovod a kanalizaci, postavit železniční vlečku z Bohušovic do Terezína. Jejich silami bylo postaveno i táborové krematorium. Po celou dobu války pracovalo mnoho osob v zemědělském hospodářství. V komplexu dílen se vyráběly různé spotřební předměty a prováděly se tam opravy šatstva, bot a dalších věcí denní spotřeby. Převážná část produkce však odcházela přímo do říše, kde pomáhala zásobovat německé obyvatelstvo i samotnou armádu. Velké množství vězňů bylo zaměstnáno v aparátu samosprávy, ve zdravotnictví, péči o mládež či staré osoby a v mnoha dalších pomocných službách. K vyhledávaným patřila pracovní místa v kuchyních, pekárnách a dalších provozech, kde se zpracovávaly potraviny. Několik početných skupin pracovalo i v komandech mimo tábor (v lesích na Křivoklátsku,

v dolech na Kladně a v Oslavanech, na zámku v Panenských Břežanech, ve Wulkowě u Berlína a jinde).

Zdravotní péče a úmrtnost

O zdraví vězňů se starali lékaři a sestry z jejich řad. Léčebné a operační zákroky byly zejména v počátcích ghetta prováděny tím nejprimitivnějším způsobem. Postupně byly obětavou prací zdravotníků vybudovány nemocnice a další zdravotnická zařízení, která alespoň částečně umožňovala poskytování základní medicínské péče. Vznikla specializovaná oddělení pro nemocné a ve velkých kasárenských objektech a domovech mládeže se zřizovaly marodky a ambulance. Léků, zdravotnického a dezinfekčního materiálu byl však stálý nedostatek; k tomu přistupoval nedostatek vody, nevyhovující sociální zařízení a nemožnost udržovat potřebnou hygienu. Vyčerpání, hlad a obrovská koncentrace lidí byly živnou půdou pro vznik a šíření častých průjmů, tuberkulózy, břišního tyfu, kožních chorob a mnoha dalších onemocnění, jež často nabývala epidemických rozměrů. Maximum nemocných v ghettu zaznamenali v únoru 1943 – přes 13 000 osob, tj. 31% z celkového počtu vězněných. Především starí vězni – zesláblí, často invalidní či chronicky nemocní a k tomu hluboce ořesení svým osudem – nejčastěji podléhali nemocem a hromadně umírali. Například v září 1942 to bylo v průměru 127 lidí denně. Situaci tehdy vyřešili nacisté po svém; odeslali na Východ 9 transportů starých vězňů. Sliby o možnosti dožití v ghettu pro staré byly rychle zapomenuty. Celková bilance vyzněla otřesně : včetně zemřelých z evakuačních transportů na konci války zemřelo v Terezíně na 35 000 vězňů.

Mrtví byli zpočátku pohřbíváni do země v místě vybraném za hradbami města v prostoru Bohušovické kotliny. V jednotlivých i hromadných hrobech je tam pochováno na 9000 osob.

V září 1942 začalo spalování mrtvých v nově postaveném krematoriu. Urny s popelem zemřelých , ukládané v kolumbáriu, musely být v listopadu 1944 z příkazu nacistů zlikvidovány. Část nechali odvézt do Litoměřic a zakopat poblíž podzemní továrny Richard, větší část pak byla vysypána do řeky Ohře ve snaze zahladit důkazy o obrovském počtu zemřelých.

Péče o děti

Se svými rodiči nebo ze židovských sirotčinců byly do Terezína dopraveny i tisíce dětí. Zpočátku děti do 12 let bydlely v kasárnách spolu s matkami, chlapci nad 12 let spolu s muži. Byla však tendence sdružovat je alespoň ve zvláštních místnostech a po vystěhování civilních obyvatel z Terezína vytvářet zcela samostatné domovy dětí a mládeže, tzv. heimy, v některých uvolněných objektech. V nich se postupně soustředila převážná část nejmladších vězňů. Vznikl tak domov kojenců a batolat, domovy dětí předškolních i dětí starších, které byly již rozděleny podle věku a pohlaví. Oddělení péče o mládež při židovské samosprávě se snažilo dělat vše pro dobrý chod a přijatelné vybavení těchto zařízení, aby alespoň mladí byli do určité míry ušetřeni těžkých táborových poměrů. Dospělí tu vyvinuli maximální úsilí, aby děti v ghettu nezaostaly a mohly se po skončení války bez větších problémů vrátit do normálního života.

Obvykle 20 – 30 dětí tvořilo jeden domov. Každý heim měl své vychovatele a pečovatele, kteří děti přes den zaměstnávali, zajišťovali jim i přes zákaz nacistů tajnou výuku alespoň základních školních předmětů. Museli se postarat o přiměřené

pracovní nasazení dětí starších 14 let. Oblíbenou činností v heimech bylo předčítání knih, vyprávění, besedy, dramatizace pohádek a hraní divadla vůbec. Svě důležité místo tu měly i sportovní soutěže. Mezi staršími dětmi a mládeží vznikaly básně, časopisy, vedly se deníčky. Tato malá literární dílka nám odhalují nitra mladých vězňů, jejich stesk po domově, pocit křivdy z toho, co musí prožívat, ale i naději v lepší zítřek. Svě dojmy, tužby a představy mohly děti dobře vyjádřit také v hodinách kreslení, které jim byly nacistickou komandanturou povoleny. A právě tisíce dětských kreseb, jež v Terezíně zůstaly ukryty, jsou často jediným svědectvím jejich existence a činnosti v době internace v terezínském táboře. Protože děti neuměly pracovat, nemohly být využity k práci pro říši jako někteří jejich starší spoluvězni a po deportaci z Terezína je čekala téměř jistá smrt. Z více než 10 000 dětí odvezených v transpotech na Východ, zůstalo naživu nepatrné procento. Naději na přežití měly jen ty děti, které zůstaly po celou dobu války uvězněny v Terezíně.

Kulturní aktivita vězňů

V terezínském táboře vznikly zcela mimořádné podmínky pro rozvíjení kultury. Jestliže v počátcích jeho existence nacistická komandantura potírala projevy umělecké činnosti mezi vězni, pak od poloviny roku 1942 – v souladu s novým pojetím funkce tohoto zařízení – již ponechávala v této oblasti značnou volnost. Bez obav, že budou nařčeni z lásky k Židům, mohli tu esesáckí velitelé cynicky prohlašovat „Jen ať si hrají“, neboť oni – na rozdíl od vězňů - dobře věděli, co je čeká, jakmile opustí Terezín. Tak se mohlo stát, že tu bylo dovoleno ve sféře umění uvést daleko víc než v ostatním protektorátě. Nebyl to výraz benevolence esesáků, ale spíše jejich lhostejnosti k tomu, co se uvnitř ghetta bude zpívat, hrát a tvořit. Umění v Terezíně mělo nacistům posloužit jako alibi a zároveň jako kulisa k zastření krutého osudu, jež Židům dávno předurčili. Samotní vězni však situaci chápali jinak.

V Terezíně bylo soustředěno mnoho významných osobností tehdejší kultury, vědy i politického života. Přišly jak z protektorátu, tak z dalších okupovaných zemí, odkud sem byli Židé deportováni. Všichni se rozhodli žít jako lidé i v těch nejhorších podmínkách, nepoddát se beznaději a strachu z neznámé budoucnosti. Proto se připravovaly literární večery i naučné přednášky, nacvičovala hudební díla a uváděly divadelní inscenace.

V hudební oblasti patřili k nejvýraznějším osobnostem skladatelé Viktor Ullmann, Gideon Klein, Hans Krása, Pavel Haas a další umělci. Mimořádnou aktivitou vynikal sbormistr a dirigent Rafael Schächter, který v Terezíně nacvičil a v mnoha reprízách uvedl Smetanovu Prodanou nevěstu a Hubičku, Mozartovu Figarovu svatbu a zcela ojedinělou kulturní událostí se stalo jeho nastudování Rekviem G. Verdiho. Spolu s Rudolfem Fraňkem se zasloužil také o provedení dětské opery Brundibár, která se v Terezíně těšila značnému zájmu nejen dětí, ale i dospělých. Její melodie tu znal téměř každý vězeň. S německým sborem uvedl dirigent Franz E. Klein opery Carmen, Tosca a Rigoletto. Nespočet koncertů zde provedla hudební tělesa pod vedením Karla Ančerla, Egona Leděče, Bedřicha Weisse, Karla Taubeho. Mezi zpěváky vynikli zejména Karel Berman, Heda Grabová a Marion Podolierová.

Iniciátory divadelní činnosti se stali Gustav Schorsch, Vlasta Schönová, Norbert Frýd a Zdeněk Jelínek. S vděčností byly přijímány také kabarety a drobné estrádní umění připravované Karlem Švenkem, Hansem Hoferem, Kurtem Geronem a Leo Straussem. Hrál se všude; v ubikacích, na půdách, ve sklepech i na dvorech. Veškerá umělecká činnost přitom byla ztěžována a narušována povoláním jejích

interpretů do východních transportů. Role v hudebních i dramatických představeních musely být obsazovány stále novými a novými vězni, ale přesto odhodlání hrát a tvořit zůstávalo.

Pozoruhodně se rozvinula výtvarná tvorba, neboť malíři, zaměstnaní z velké většiny v kreslárně zhotovování různých výkresů, plánů i výtvarných děl pro SS komandanturu, měli materiální i časové možnosti tvořit skutečná umělecká díla zobrazující nezkreslený život v ghettu. Kresby a obrazy Bedřicha Fritty, Lea Haase, Otto Ungara, Karla Fleischmanna, Petra Kiena a mnoha dalších malířů jsou nejen vynikajícími uměleckými díly, ale především působivým svědectvím o lidském utrpení a statečnosti. Když komandantura SS v roce 1944 část těchto kreseb objevila, označila jejich autory za šířitele propagandy hrůzy a z trestu je i s rodinami předala do policejní věznice v Malé pevnosti. Drtivá většina terezínských umělců odešla v transportech na Východ. Spolu s nimi tam bylo zničeno a nenávratně zmizelo mnoho původních výtvarných děl, prózy, básní či hudebních skladeb, se kterými se nechtěli rozloučit až do posledních chvil.

Zkrášlování tábora

Terezínský tábor měl prakticky od svého vzniku hrát významnou propagandistickou roli, a nacisté proto vyvíjeli značné úsilí, aby zakryli skutečné poměry v ghettu. Tak jak se zhoršovala situace Německa na frontách, sílil ze zahraničí – zejména ze strany Mezinárodního výboru Červeného kříže – tlak na umožnění návštěvy Terezína, která by ověřila pravdivost nacistických tvrzení o charakteru ghetta. Zároveň by napomohla ověřit hrůzné zprávy o vyhlazování Židů, které postupně pronikaly z koncentračních táborů.

Německé úřady nakonec rozhodly návštěvu povolit a využít ji k propagandistickému triku. Terezín byl podroben řadě zlepšení a změn již v roce 1943 a jeho „zkrášlování“ vyvrcholilo na jaře roku 1944, kdy bylo o návštěvě delegáta Mezinárodního výboru Červeného kříže definitivně rozhodnuto. Nacistům v žádném případě nešlo o skutečné zlepšení životních podmínek vězněných Židů, ale o zastření pravého účelu celého zařízení. Většina opatření se zdála směšná i samotným vězňům.

Mezi první z nich patřilo nové pojmenování tábora – z ghetta se stalo „židovské sídelní území“. Také ulice označované od počátku pouze písmenem L (lange), Q (quer) a číslem dostaly nové názvy, například Radniční, Jezerní apod. Byla tu zřízena kavárna, několik obchodů, banka a vydány bezcenné táborové peníze. Vězňům se povolil dokonce vstup na doposud zapovězené zelené plochy ve městě. Vylepšeny byly ubikace i vzhled řady domů. Náměstí s novým hudebním pavilonem působilo skutečně lázeňským dojmem a jako dokonalá kulisa dětského ráje vypadal i park s novým dětským útulkem, houpačkami a rozličnými hračkami. Terezínská komandantura měla připravený dokonalý scénář pobytu delegace a přesnou trasu prohlídky města. Nic neponechala náhodě, vše se muselo několikrát přezkoušet, aby dojem byl co nejpříznivější. Dne 23. června 1944 byl pak Terezín předveden mezinárodní delegaci jako samosprávné židovské sídliště, jehož obyvatelům je umožněno celkem bezstarostně přečkat válku. Ve stejném duchu byl posléze natočen i podvodný film o Terezíně, jenž měl rovněž posloužit nacistické propagandě. Celá tato dokonale připravená inscenace měla tragický epilog : byly vyhlášeny nové transporty na Východ, jimiž odešla většina vězňů. Město se vylidnilo, tragédie jeho obyvatel vrcholila.

Transporty z Terezína na Východ

Transporty vypravované z Terezína na Východ vlastně naplňovaly podstatu nacistického „konečného řešení židovské otázky“. Terezínský tábor byl předstupněm pekla, které Židy čekalo poté, co opustí jeho hradby. Všichni, kteří po založení ghetta v Terezíně nacistům uvěřili, že zde nyní je jejich domov a že tady budou moci přežít válku, byli otřeseni příkazem k sestavení prvního transportu na Východ již počátkem ledna 1942. Tisíc osob bylo tehdy deportováno do Rigy. Postupně je pak následovaly desetitisíce dalších obětí rasové genocidy. Jen s malými přestávkami odcházely další a další transporty do ghetť a vyhlazovacích táborů v Pobaltí a především ve východním Polsku. Cílovými stanicemi byly zpočátku Izbica, Malý Trostinec, Sobibor, Majdanek či Treblinka, v nichž deportovaní mizeli téměř beze stopy. Od října 1942 směřovaly všechny transporty z Terezína do nově vybudovaného vyhlazovacího tábora v Osvětimi II – Březince. Selekcce prováděné v tomto táboře dávaly vězňům jen dvě možnosti : buď otrockou práci pro německé hospodářství, jež mělo stále větší potíže, nebo smrt. K masovému vraždění všech praceneschopných zde sloužily plynové komory. Do nich putovaly malé děti a jejich matky, zástupy starých, nemocných a příliš zesláblých vězňů. Avšak i z těch vězňů, kteří byli původně jako zdatní vybráni na práci pro říši, podlehla veliká část nemocem nebo vysílení a osvobození se také nedočkala.

V průběhu tří let bylo z Terezína vypraveno „na Východ“ 63 transportů, v nichž odjelo téměř 87 000 osob. Po válce se přihlásilo jen 3600 z nich.

Tyfová epidemie. Osvobození.

Poslední transport na Východ byl z Terezína vypraven 28. října 1944. Vývoj situace na frontách naznačoval blížký konec války a tím zesílila naděje na přežití pro zbylé terezínské vězně. V dubnu 1945 ghetto navštívil zástupce Mezinárodního výboru Červeného kříže a přislíbil představitelům samosprávy svým jménem ochranu. Dne 5. května opustili Terezín poslední esesáci.

Život ghetta v předvečer osvobození i v prvních dnech po něm však poznamenaly nové tragédie. V závěru války přicházely do Terezína tisíce vězňů s transporty z evakuovaných koncentračních táborů v Německu a Polsku. Zubožení, vyhladovělí, nemocní a často pološílení lidé, kteří putovali řadu týdnů bez jakékoliv pomoci, potřebovali nyní tu největší péči. S nově příchozími byl ale do Terezína zavléčen skvrnitý tyfus. Zákeřná nemoc se rychle šířila i mezi původní vězně. Mnozí z nich se snažili opustit tábor bez předchozí prohlídky a souhlasu lékařů, čímž vzniklo nebezpečí, že se skvrnivkou nakazí i civilní obyvatelstvo za hradbami Terezína.

Zásadní kroky k řešení katastrofální situace provedla Rudá armáda. Po 8. květnu 1945 převzala ochranu nad terezínskými vězni a v dalších dnech do města umístila početnou zdravotní skupinu včetně potřebného vybavení, jako byly odvšivovací stanice, laboratoře, polní nemocnice a další zařízení. Dne 14. května byla v Terezíně vyhlášena karanténa a celé město se stalo jediným lazaretem. Do boje s epidemií se zapojili jak bývalí vězni ghetta, tak lékaři z České pomocné akce, kteří původně přijeli na pomoc vězňům umístěným v Malé pevnosti, a lékaři spolu s dobrovolníky z blízkého i širokého okolí. V následujících týdnech ještě stovky lidí zákeřné nemoci podlehly. Nakazili se však i někteří lékaři a zdravotníci, z nichž řada přinesla boji s epidemií obětí nejvyšší. Díky nesmírnému úsilí všech se podařilo zachránit před jistou smrtí tisíce dalších bývalých vězňů. Po skončení karantény

probíhala jejich repatriace a osvobození se mohli konečně rozjždět do svých domovů ve 30 státech celého světa.

